Kalábová, Lenka

"Umění zde svádí těžký boj s přírodou" : příspěvek k historii pernštejnského parku

Opuscula historiae artium. 2016, vol. 65, iss. 1, pp. 18-33

ISSN 1211-7390 (print); ISSN 2336-4467 (online)

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/135877
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

„Umění zde svádí těžký boj s přírodou“

Příspěvek k historii pernštejnského parku

Lenka Kalábová

This article seeks to present a complex interpretation of the history of Pernštejn Park and to revise some shared conclusions that are uncritically based on an artistic topography of Gregor Wolny. Archive sources provide evidence of an ornamental garden on the grounds of Pernštejn Castle during the life of Franz Stockhammer prior to the existence of a garden fulfilling the simple role of an orchard. The sources of inspiration for the baroque garden in Pernštejn may be clarified by the treatises on garden arts in the Stockhammer library. The garden's appearance at its most opulent at the start of the 19th century, when it was the property of the Schröffels of Mannsberk, can be reconstructed on the basis of a surviving inventory, contemporary references in literature, and vedutes. The architectural structures in Pernštejn Park correspond to structures typical of sentimental parks (jardin anglo-chinois) established in the second half of the 18th century in France and from the end of the 18th century in Moravia. A key figure who may have been an intermediary at Pernštejn of the idea for a fashionable sentimental garden was Brno sculptor Andreas Schweigl, who saw in these parks examples of the most remarkable works of contemporary art.

Keywords: Baroque ornamental garden; jardin anglo-chinois; Stockhammer family; Schröffel of Mannsberk family; Andreas Schweigl; Pernštejn; Moravia

Mgr. Lenka Kalábová
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně / National Heritage Institute, Regional Office in Brno
e-mail: kalabova.lenka@npu.cz

I.

Většině textů k historii a stavebním dějinám hradu Pernštejna, vlastivědných prací, uměleckých topografií i článků ve specializovaných zahradnických periodikách, které se dotkly pernštejnského parku, jsou společné některé úsudky, které se tradují bez ohledu na věrohodnost pramene a původ citace.[1] Tyto interpretace nově formulují topografický popis hradu Pernštejna od Řehoře Wolného (1837).[2] Ke konstantám přejímaným nejen topografickými pracemi v 19. století patří založení renesanční okrasné zahrady v pernštejnském hradním areálu, která je spojována se stavební aktivitou Vratislava II. z Pernštejna, zvaného Nádherný (1530–1582), a vznik barokního parku za rytíře Františka Stockhammera († 1721). Řehoř Wolný uvedl v historickém přehledu majitelů Pernštejna výčet statků k roku 1596, které potomci Vratislava II. z Pernštejna prodali Pavlu Katarýnovi z Katharů (1555–1600) a který vychází z konkrétního historického pramene – zápisu v zemských deskách: „*die Burg Pernstein mit Vorburg, Bastion, Hof, Mühle, Brettsäge und Obstgärten.*“[3] Dále popis pernštejnského panství doplnil již neverifikovanou zmínkou o nákladné „ozdobné zahradě“ založené Vratislavem II. z Pernštejna na jižní straně hradu: „[…] *an die Südseite desselben ein vom Wratislaw v. Pernstein (1558–1582) mit sehr großen Kosten angelegter Prachtgarten anstößt, welchen der Geschmack späterer Besitzer*, […] *verschönerte.*“[4] O jedenáct let později Wolného formulaci literárně rozvedl amatérský historik a topograf Franz Alexander Heber (1815–1849): „[…] *doch noch mehr stechen von derselben die auf dem südlichen felsigen Abhange des Berges, trotz so mancher Hindernisse durch Wratislaw von Pernstein (1558–1582) angelegten, von den späteren Gutsbesitzern aber im neuern Geschmacke, durch seltene Beharrlichkeit und Aufwand hingezauberten, freundlichen Gartenanlagen ab.*“[5] V dalším z historických popisů hradu Pernštejna německý historik a architekt August Ottmar Essenwein (1831–1892) poukazoval v roce 1862 na zanedbanou Vratislavovu ozdobnou zahradu v údolí pod hradním kopcem.[6] Architekt a restaurátor August Prokop

zařadil pernštejnský park vedle zahrad Zachariáše z Hradce v Telči a olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského v Kroměříži do svých uměleckohistorických dějin Moravy jako jeden z příkladů renesanční okrasné zahrady, kterou založil Vratislav II. z Pernštejna pod hradem a která údajně tehdy patřila díky „*seiner Schönheit und Annehmlichkeit*" k velmi proslulým (1904).[7] Nejstarší historie pernštejnského parku je také v topografii Moravy od Jana Tenory (1863–1936) vztahována k Vratislavovi II. z Pernštejna.[8] Konsensuální přitakání výkladu Řehoře Wolného se však rozchází v lokaci renesanční okrasné zahrady: partie údolí na jižní straně hradního kopce, kterou s jistotou upřednostňovaly texty 19. století, jsou nahrazeny takzvanou Komtesčinou zahrádkou na severních terasách hradu,[9] nebo její poloha je ztotožněna s terasou na jižní straně prvního předhradí.[10] Problematické hypotézy o existenci renesanční zahrady, které se tradují uměleckými topografiemi 19. století, zpochybnil až Tomáš Jeřábek.[11] Tématu zahrad na Pernštejně v raném novověku se některé uměleckohistorické texty vyhnuly a spojují je pouze s baronem Ignácem Schröffelem z Mannsberka (1731–1805) a sochařskými pracemi brněnského sochaře Ondřeje Schweigla (1735–1812).[12]

Podle zápisu v zemských deskách byly v době koupě pernštejnského panství Pavlem Katarýnem z Kataru 1596 součástí Pernštejna zcela zřejmě jen ovocné sady. Veduty, které reprodukují starší vyobrazení hradu z roku 1557, ukazují hradní kopec holý.[13] Jeho strmé svahy byly bez lesního porostu ještě po polovině 18. století. Navíc pozemky v údolí říčky Nedvědičky byly přinejmenším do začátku 18. století zatopeny rybníky, které neumožňovaly využití této rovinaté plochy pro založení rozsáhlejších zahrad, a svah protínala jižní přístupová cesta k hradu.[14] Terasy na severní straně hradu ve funkci zahrady, která přiléhala k bytu pernštejnského purkrabího, lze doložit až na začátku 19. století. Později v ní byl také zbudován malý zahradní pavilon.[15] Podle těchto zřejmých indicií je možné hypoteticky usuzovat, že součástí pernštejnského hradního areálu byla zahrada plnící nenáročnou úlohu štěpnice, která bývala obvyklou součástí zahradních komplexů renesančních vrchnostenských sídel.

II.

Období 17. století, kdy pernštejnské statky byly v majetku hrabat Liechtensteinů-Castelcornů, se v historii

1 – František Xaver Richter, **pohled na hrad Pernštejn s parkem**, 1817. Státní hrad Pernštejn

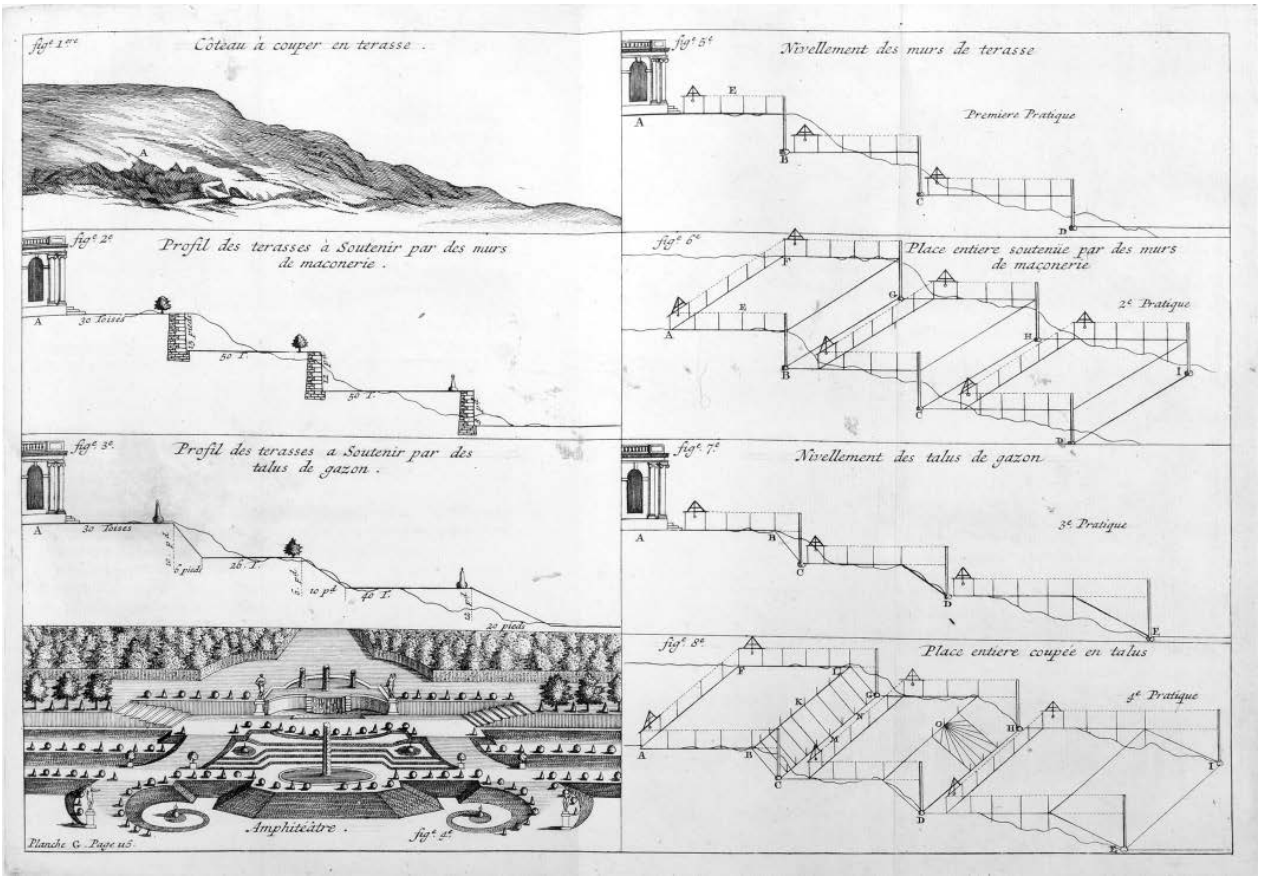

2 – Antoine Joseph Dezallier d´Argenville, **návrh terasové zahrady**, *La Théorie et la pratique du jardinage*, 1709

pernštenských zahrad pomíjí. Před polovinou 17. století je sice po smrti hraběte Kryštofa Pavla z Liechtensteinu-Castelcorna († 1648) doložena ozdobná zahrada pouze na severomoravském panství Bludov, přesto na Pernštejně stále přetrvávaly staré štěpnice a ve službách další generace jeho rodu se o ně staral dvorní zahradník – k roku 1683 je znám „panský zahradník" Martin Svoboda z Nedvědice.[16] Když v roce 1710 zakoupil pernštejnské panství od Františka Antonína z Liechtensteinu-Castelcorna za sto deset tisíc dolnorakouský vládní rada, rytíř František Stockhammer, podle kupní smlouvy k hradu náležel starý pivovar a sladovna, předhradí, bašta, hospodářský dvůr a pod hradem nový pivovar, mlýn, pila, prachárna, vinopalna a ovocné sady.[17] Přinejmenším do roku 1710 byla na Pernštejně stále udržována pouze štěpnice situovaná „pod hradem", nikoliv reprezentativní okrasná zahrada. Teprve František Stockhammer během jednoho desetiletí založil zelinářskou a především okrasnou zahradu, která představovala, jak uvedl ve svém testamentu, místo pro jeho osobní příjemné potěšení (1720).[18] Mezi stockhammerovským vrchnostenským personálem byl zaměstnán vždy jeden zahradník, který bydlel na hradě. Díky záznamům v matrikách jsou známa i jejich jména: Jan Miez a Jan Basler. Stockhammerovská okrasná zahrada se s největší pravděpodobností nacházela v rovinaté části pod jižním úbočím hradního kopce. Parkově upravená, symetrická obdélná plocha je v tomto prostoru patrna i na kartografickém záznamu prvního vojenského mapování (1764–1768) a patrně koresponduje i s pozdějším mapovým zaměřením katastru z roku 1826.[19]

Inspirační východiska pro pernštejnskou barokní zahradu objasňují některé traktáty o zahradní kultuře, které byly součástí stockhammerovské knihovny.[20] Je až překvapující, že ve velmi skromné aristokratické sbírce knih, ve které jednoznačně převládaly teologické spisy, najdeme několik soudobých klíčových titulů o moderním francouzském zahradním stylu. Osnovu pernštejnských formálních zahradních partií mohl podnítit spis francouzského učence a přírodovědce Antoina Josepha Dezalliera d'Argenville (1680–1765), *La Théorie et la pratique du jardinage*, který patřil k nejvlivnějším a velmi populárním pojednáním o francouzském zahradním umění v 18. století. Tento traktát, který poprvé vyšel v roce 1709 a dočkal se mnohých reedic a překladů, zprostředkoval Evropě nový styl francouzských zahrad.[21] Dezallier se zabýval projekty zahradní architektury, variantami úprav parterů, bludišť a fontán, věnoval se návrhům květinových vzorů. Tato kniha mohla také nabídnout projekt, který se kompozičně i technicky vyrovnával

se svažitým terénem, které vyžadovalo okolí pernštejnského hradu. [*obr. 2*] Výrazným motivem v Dezallierových projektech jsou různě akcentované vodní hříčky jako fontány, bazény, mezi nimiž nechyběly terasové vodní kaskády, které mohly sloužit jako inspirativní obohacení pro pernštejnskou zahradu.

Zájem Stockhammerů o novinky v zahradním umění dokládají i další knihy v jejich pernštejnské knihovně, k nimž patří například bohatě ilustrovaný francouzsko-německý spis Johanna van der Groena (1624–1671), zahradníka prince Oranžského, který popsal okrasné zahrady knížecích dvorů a formuloval praktické návody zahradnictví (*Den Nederlandtsen Hovenier*, Amsterdam 1669). Grafická znázornění zprostředkovala ukázky nejen francouzských, ale také nizozemských zahrad, věnovala se parkovým prvkům, jako jsou bludiště, fontány, sluneční hodiny atd. Součástí knihy byl také výklad o pěstování flóry. Další zahradnickou knihou ze stockhammerovského majetku jsou úvahy a praktické návody pro pěstování ovocných stromů a zeleniny (*Instruction pour les jardins fruitiers et potagers*, Paris 1690), které sestavil zahradník francouzského krále Ludvíka XIV. Jean-Baptista de La Quintinie (1626–1680). Z praktických oborů zahradnictví nechyběl velmi populární spis francouzského agronoma Louise Ligera (1658–1717), *La nouvelle maison rustique, ou Économie générale de tous les biens*, který se do roku 1804 dočkal třinácti vydání. Kniha se dotýkala rozmanitých rustikálních námětů, jako je chov včel, koní, dobytka, pěstování ovocných stromů, péče o zahrady a vinice, výběr vhodné půdy a odrůdy plodin a jejich sklizeň. Poslední díl knihy byl věnován kuchařským receptům; několik kapitol se zabývalo také lovem. Vedle francouzských knih byla ve stockhammerovské knihovně zastoupena německá encyklopedická učebnice *Georgica curiosa* (vydání z roku 1682) rakouského šlechtice Wolfa Helmhardta von Hohberg (1612–1680), která shrnovala všechny přístupy v hospodářství a zemědělství 17. století. Tato kniha byla dedikována především aristokratům a majitelům rozsáhlých zemědělských dvorů.

III.

Nejpodstatnějším obdobím v historii parkových úprav na Pernštejně se stal až začátek 19. století, kdy pernštejnské panství bylo v majetku barona Ignáce Schröffela z Mannsberku (1731–1805), který se oženil s dcerou posledního stockhammerovského majitele pernštejnského panství Rosálií Annou (1753–1795).[22] Tento významný státní úředník a stoupenec josefínských reforem patřil na konci 18. století k zámožným mužům na Moravě. Díky svému majetku byl schopen na sklonku 18. století zakoupit zadlužené pernštejnské panství s hradem za 300 000 zlatých, dále také měst-

3 – Areál hradu Pernštejna na indikační skice z roku 1826. Brno, Moravský zemský archiv

4 – Štít vstupního portálu do parku s erbem Ignáce Schröffela z Mannsberku, 1802. Státní hrad Pernštejn

ský palác na tehdejším Velkém náměstí v Brně.[23] O přetvoření přírodního okolí hradu Pernštejna začal Ignác Schröffel uvažovat zřejmě na konci své úřednické kariéry – po téměř padesáti letech ve státních službách byl penzionován v roce 1801. Bezprostředně po zakoupení Pernštejna schválil v roce 1799 realizaci přestavby domu pro nového zahradníka podle návrhu nedvědického zednického mistra Aloise Gerlicha.[24] Jednoznačnou datací založení schröffelovského parkového areálu je až rok 1802, který je uveden na vstupním portálu v druhém předhradí, který nese také stavebníkův erb. [*obr. 4*] V té době byl již dokončen také čínský pavilon v rovinaté partii v údolí na jižní straně hradního kopce.[25]

S první literární reflexí pernštejnského parku se setkáváme již na začátku 19. století. Jeden z moravských časopisů *Patriotisches Tageblatt* uveřejnil v roce 1804 anonymní článek, který byl věnován „*podivuhodným*" zahradám na Moravě a ve Slezsku.[26] Mezi patnácti významnými parkovými areály jmenoval liechtensteinský lednicko-valtický park, dále také vytknul arcibiskupské zahrady v Kroměříži, zahrady hrabat Mittrowských v Brně a brněnské Lužánky, neopomenul park Jana Nepomuka Mittrowského v Dolní Rožínce nebo Josefa Mittrowského v Paskově. K těmto krajinným parkům také zařadil Pernštejn, jehož nová zahradní koncepce za Schröffelů z Mannsberku podle autora přispěla k podstatnému „*okrášlení*" hradu. „*A člověk se cítí uchvácen hlubokou úctou k ušlechtilému obyvateli, panu baronu Schröflovi z Mannsbergu, když vidí, jak patrioticky ten důstojný stařec umí používat všeho, co se hodí podpoře touhy cizích návštěvníků po vědění i radosti jeho podřízených. Tolik jsem byl překvapen u pyramid a globusů, které jsou obloženy výrobky z říše minerálů, přičemž byly vybrány jen takové, které se najdou na území jeho panství.*" Další z preromantických popisů Pernštejna byl publikován roku 1815 v patriotickém časopise *Moravia*, který krátce v tomto roce vycházel v Brně a jejímž redaktorem byl novinář, pedagog a vlastivědec Karel Josef Jurende (1780–1842), upozornil čtenáře nejen na samotný hrad, jeho historii a stavební pozoruhodnosti, ale současně také velmi ocenil park nově založený na jižních svazích hradního kopce, který byl hodnocen jako nejkrásnější na Moravě: „*Proslulý hrad Pernštejn nemá sobě rovného na Moravě ani v celém Německu. Navzdory bouřím zničujícího času, zůstala úctyhodná památka starého stavebního umění do dnešních dnů v původní podobě. Nadevše podivuhodné je i okolí, kde se na skalnatém vrchu zjevuje jako vyčarovaný.* [...] *S ponurým a strašidelným vzhledem hradu kontrastuje nový park, zřízený podle moderního vkusu na jihu hradního areálu. Umění zde svádí těžký boj s přírodou. Díky krásným památníkům, roztomilým lázním, pramenícímu proudu vody, vodní kaskádě, ermitáže, čínského letohrádku, paraplete, množírně, pestrým návrším, které ze starých kamenných prvků nechala udělat vrchnost, patří zahrada k nejkrásnějším na Moravě.*"[27]

Dobové vizuální protějšky k popisům Pernštejna představují veduty nadporučíka generálního štábu rakouské armády Franze Strüffa, moravského vedutisty Františka Richtera (1774–1860) a grafika a vydavatele Adolpha Friedricha Kunikeho (1777–1838).[28] Všichni tři umělci zachytili z obdobného stanoviště hrad, pod kterým se otevírá pohled na jižní svah hradního vrchu proměněný v park. [*obr. 1*]

5 – Čínský pavilon v pernštejnském parku. Státní hrad Pernštejn

6 – Ignác Mayer ml., **interiérová dekorace čínského pavilonu v pernštejnském parku**, po 1802. Státní hrad Pernštejn

K tomuto období však nemáme k dispozici žádnou plánovou dokumentaci, podobu parku zachycuje až indikační skica stabilního katastru Pernštejn z roku 1826.[29] [*obr. 3*] Popis pernštejnského parku v době jeho největší okázalosti však reflektuje inventář pořízený roku 1806, který zachytil pestrou škálu stafážových staveb, z nichž se dochovaly jen fragmenty, včetně jejich mobiliáře a stavu stromů i okrasných rostlin.[30] Z inventáře je zřejmé, že do Schröffelovy smrti byly postaveny všechny zásadní zahradní stavby, které byly nakomponovány do parkového areálu. Součástí parkového areálu, který byl v dobovém lexiku začátku 19. století nazýván jako vrchnostenská zahrada (nebo „*grosse Lustgarten*"), byla také štěpnice, dále kuchyňská zahrada vedle vrchnostenského dvora, zahrada navíc přiléhala k domu zahradníka. První hradní nádvoří bylo rozparcelováno na tři malé zahrádky, které užíval purkrabí, důchodní a správce.[31] Park byl uzavřen laťovým plotem mezi zděnými pilíři. Pokud bychom využili tento soupis jako průvodce schröffellovským parkem, vstoupili bychom do parku v druhém předhradí, a to tzv. horní zahradou (dnes nazývanou jako Schröffelova zahrádka), jejíž plocha byla osázena stinnými akáty, pro popínavé květiny byly postaveny zelené dřevěné treláže. Vstupní zahradní partie doplňovaly měděné dekorativní vázy a ozdobné prvky tvaru ananasu. Reprezentativním portálem s erbem stavebníka, který uzavírala mříž, bychom sestoupili po krytém schodišti pod hradní příkop. Od východu schodiště byla vysázena podél hradeb alej. Ve stromořadí převažovaly druhy ořešáků, mezi něž byly rozmístěny jabloně, třešně, hrušně, osiky a francouzské slivoně. K odpočinku zde bylo zřízeno odpočívadlo – kamenná lavička, alej byla pod bastionem pointována sochou na soklu. Dále cesta vedla na jižní terasu pod prvním předhradím, kde se nacházelo několik skleníkových a pařeništních staveb pro pěstování různých druhů domácích a exotických rostlin jako skleník, ananasovny, fíkovna, zázemí pro broskvoně, pařeniště atd. Ke zdem terasy byly připojeny treláže, kolem nichž byly vysázeny broskve a meruňky; obdobně byly pojednány i jižní zdi bašty. Cesta od skleníkových teras k nice zavedla návštěvníka k *Parable* (*Paraplui*) – objektu v podobě deštníku se středovou kovovou tyčí a plátěnou stříškou, pod níž se nacházelo zděné odpočívadlo obložené dřevem, jehož nátěr napodoboval „čínské" vzory. V této části svahu se také nacházel objekt vodárny, který reguloval přívod vody k parkovým vodním hříčkám. Odtud návštěvník směřoval k vrcholu uměle formovaných teras v nejzápadnější části areálu, které byly podle středové osy ozvláštněny architektonickou stafáží, sochami a odpočívadly v podobě zděných pohovek a laviček a mezi sebou propojeny souměrně kom-

ponovanými cestami a kamennými schodišti. V nejvyšším místě byla vytvořena nika, které dominovala sádrová socha Apollóna, na nižší terase byl uměle navršen Růžový vrch (*Rosenberge*), kde bylo možné spočinout na kamenné lavičce. Na dalším terasovém stupni tryskal vodotrysk z mramorového bazénu, z nějž bylo svedeno vodovodní potrubí do umělého skalního domu, který sestával z šesti mořských zvířat. Následující terasa je v dobovém slovníku označena jako *Fichtenrundungen*, na nichž souměrně stála dvojice protějškových soch a laviček.

Na tento terasový stupeň navazovala cestička do přírodní části parku a klikatě se vinula členitým terénem až k elipsové plošině, kde byl vztyčen obelisk („*Piramide*"), obklopený vysokou půlkruhovou zdí, podél níž byly vysázeny trelážově upravené listnaté stromy: broskvoně, meruňky a akáty.[32] Obdobně jako v tzv. horní zahradě se i na tomto místě uplatnily měděné dekorativní vázy s motivem zlaceného ananasu. K odpočinku byla v těchto místech postavena kamenná lavička. Dalším zastavením procházky v parku byla stavba imitující hranici dříví („*Holzstoss*"), která byla částečně zděná, byla opatřena vchodem a otevřená pouze jedním oknem, strop a zdi byly v interiéru obloženy dřevěným táflováním, které bylo ozvláštněno tapetami s figurálními výjevy („*mit verschiedenen Figuren Bildern angeklebt*"). Odtud cesta pokračovala do bažantnice, kterou byl veden vodní příkop překlenutý několika dřevěnými mostky.[33] Byla ozvláštněna sochařskou výzdobou, k níž patřila pitoreskní socha trpaslíka či skřeta odpočívajícího na skalisku a skulptura Herkula umístěná na soklu, u níž se nacházela půlkruhová lavička. Nalézala se zde kovová voliéra a stavba v podobě šnekového schodiště („*Schnekenhaus*"). Mezi salonem v podobě hranice dříví a další drobnou zahradní stavbou – poustevnou[34] – se mohl návštěvník rozptýlit střelbou u lovecké atrakce, kterou představovala vysoká tyč s dřevěným ptákem („*Vogelschüßspiel*"). V této části zahrady nechyběla ani toaleta. Ermitáž s malou zvonicí byla podsklepena, sestávala z obytné místnosti, kterou osvětlovala čtveřice oken s chinoiserními pestrobarevnými vitrajemi, vnitřní vybavení nečekaně připomínalo komfortní salon. Zajímavostí v této stavbě byla mechanická figura poustevníka v kostýmu. Dále se návštěvník vracel k západní části svahu, kde na osovou geometrickou dispozici navazoval dodnes dochovaný objekt lázní, ke kterému se sestupovalo po mramorových schodišťových stupních. Okna lázní byla zasklena chinoiserními pestrobarevnými vitrajemi. Nad korunní římsou bylo vsazeno zábradlí opatřené dekorativními vázami. Interiér byl velmi úsporně zařízen; veškerý mobiliář suplovala pohovka s černožlutým potahem. Od lázní se scházelo opět po několika mramorových schodech do míst, kde vyvěrala kaskáda ústící do bazénu – rybníku, který se nacházel v údolí. Ve vrcholu mramorové kaskády byl umístěn chrlič ve tvaru velryb, u paty byly po stranách situovány kamenné sochy. Další z popisovaných zahradních stafážových staveb byl čínský pavilon („*Chineses Haus*"), který je možné ztotožnit s dochovanou oktogonální stavbou v rovinaté partii údolí. [*obr. 5*] Byl obklopen ovocným sadem, který tvořilo na tři sta ovocných stromů, různých odrůd jabloní, hrušní, slivoní švestek, třešní, které současně tvořily alej kolem plotu zahrady. Tento pavilon byl původně opatřen střechou evokující orientální pagody; plechová váza na vrcholu střechy a střešní okapy byly barevně sjednoceny červeným nátěrem. Pavilon byl přístupný dvojicí protilehlých dvoukřídlých dveří se stříbrným nátěrem, šest vysokých oken zakrývaly zelené žaluziové okenice, vnitřní vybavení tvořil pouze sedací nábytek s chinoiserními vzory. V jihozápadním rohu zahradního areálu, poblíž tehdejší hájovny a domu zahradníka, byl v blízkosti kuželníku zřízen jako místo k odpočinku druhý pavilon („*Lusthaus*") s neoká-

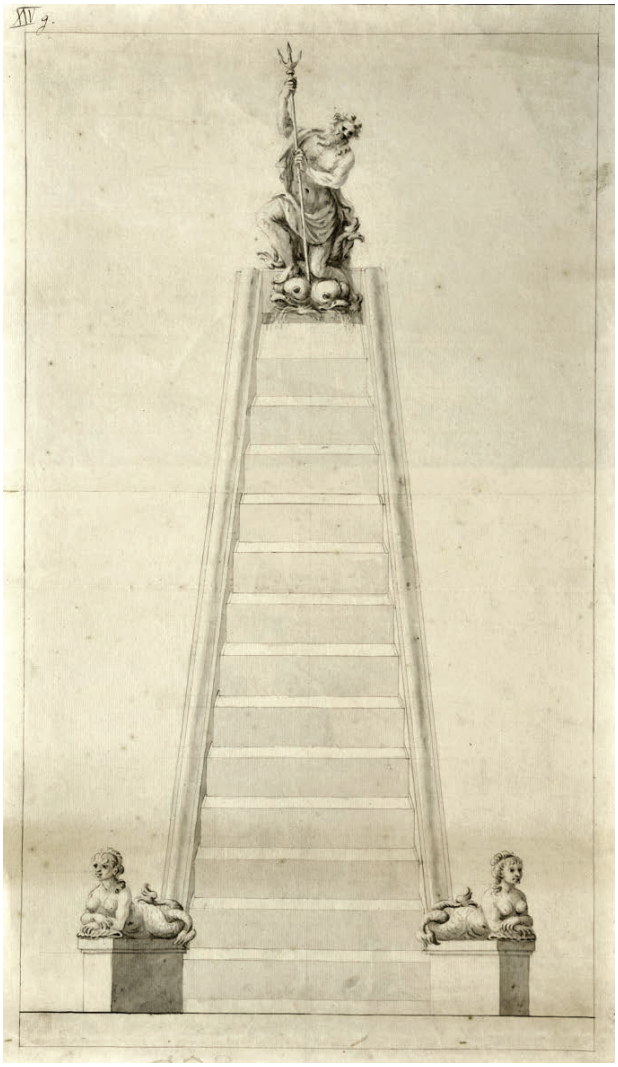

7 – Ondřej Schweigl, **návrh kaskády se sochou Neptuna**, okolo 1800. Státní hrad Pernštejn

8 – Obelisk v pernštejnském parku. Státní hrad Pernštejn

zalým interiérovým vybavením, kolem nějž se pnuly ovocné stromy po trelážích.[35] Vrchol střechy byl zakončen nádobou ve tvaru ananasu z pozlaceného plechu. Vchod tvořily dvoukřídlé dveře se stříbrným nátěrem, stěny byly prolomeny trojicí oken.

Park na jižním svahu hradního kopce využíval přirozený porost smíšeného lesa, který byl doplňován umělou výsadbou ovocných stromů a ozvláštňován exotickými okrasnými rostlinami. Některé partie parku včetně kuchyňské zahrady – především v rovinaté části, v okolí čínského pavilonu, rybníka a lázní – byly s rozvahou osazovány různými odrůdami domácích ovocných stromů, ke kterým patřily slivoně švestky a renklódy, hrušně, jabloně, broskvoně, angrešt, třešně, a to ve formě zákrsků i vysokokmenů. Některé stromy byly tvarovány do pyramid nebo se na jiných místech pnuly po trelážích. V okolí ermitáže je roku 1812 zmiňován bývalý malý vinohrad. Z exotických exemplářů byly zastoupeny citrusy, datlovníky, olivovníky, fíkovníky, aloe, vavříny, myrty, cypřiše, různé druhy oleandrů, granátovníky, mučenky, zarděnice. Ve sklenících se pěstovala stovka „vonných a kvetoucích" cizokrajných rostlin, mezi nimi například „indiánské květiny" (odrůdy původem severoamerické rostliny monardy – zavinutky), z tropických trvalek kolokázie. Z tropických odrůd byla největší pozornost věnována pěstování ananasovníků, jichž se v roce 1808 na Pernštejně nacházelo čtyři sta kusů. Ve fíkovně byly také umísťovány broskvoně, vinná réva a „francouzské" slivoně. Exotické dřeviny i květiny nebyly ukryty jen ve sklenících, ale k potěše návštěvníků byly zakomponovány do některých partií zahrady, dotvářely okolí poustevny, 89 kusů bylo rozmístěno kolem bazénu a dalších 53 zpestřovalo porost u rybníka. Na začátku 19. století se požadovalo, aby kromě kuchyňské zahrady byly všechny cesty a květinové záhony osázeny vonícími bylinami a bylinami k upotřebení v kuchyni. Zahradník ve štěpnici roku 1812 katalogizoval 9000 kusů rostlin. O rozsáhlý park pečoval zahradník Josef Zralý, který měl k dispozici tři pomocníky, a v letních měsících jim vypomáhalo devět nádeníků. V roce 1806 se náklady na platy zaměstnanců a pomocných pracovních sil, dále především na opravy skleníků a nezbytného hnoje vyšplhaly na 3291 zlatých 36 krejcarů. Pěstování teplomilných a tropických rostlin v klimatických podmínkách Pernštejna bylo finančně velmi nákladné; zahradník Josef Zralý v roce 1808 upozorňoval vdovu po Františku Schröffelovi Valburgu Čejkovou z Olbramovic na vysoké výdaje, které vyžaduje především pěstování ananasovníků.[36]

Obelisk, který byl dominantou přírodní části parku, vzniknul až po smrti Ignáce Schröffela z Mannsberku a nechal jej zřídit jeho jediný syn František Josef (1773–1806) v roce 1805. [*obr. 8, 9*] Pro sokl obelisku navrhl sochař Ondřej Schweigl čtyři figurální reliéfy.[37] Jejich námět byl několikrát nejistě interpretován. Samotné Schweiglovy kresebné návrhy byly dodatečně opatřeny latinskými a německými přípisy, které se pokusily určit námět: *Amor filii patri dilectissimo*, *Domino suo*, *Altr Baron Schröfl im Garten zu Pernstein*. Schweiglův současník, moravský historiograf umění Jan Petr Cerroni tento kenotaf popsal jako: *„4 allegorische Monumenti auf den alten Ignatz freÿh. Schröfel von Porschdorfer Stein – sie stellen vor 1. die Treun der Unterthenen 2. die Kindesliebe, 3. dan Danckbarkeit des Vatere aus 4. der Sohn des alten Schröfel – Ließ sie zum Andenken seines Vaters Verfertigen – als fullungen an einer Piramide ain Piedistal diese Piramide ist 5 Klafter Hoch."*[38] Poprvé do literatury Schweiglovy sochařské práce na Pernštejně uvedl Karel F. Krejčí, jenž ve svém pokusu o ikonografický výklad reliéfů obelisku zůstal u deskripce zobrazeného, a to jako: *„znázornění zemřelého v kruhu rodiny, přátele, věnčící jeho podobiznu, věrnost poddaných a dík génia Moravy"*;[39] *„názorně předvádějí* [reliéfy] *rodinný život i veřejné zásluhy zemřelého a oddanost jeho poddaným"*.[40] Schweiglovy kresby byly obvykle publikovány s obecným určením „návrh pro pernštejnský park".[41] Jiří Kroupa, který

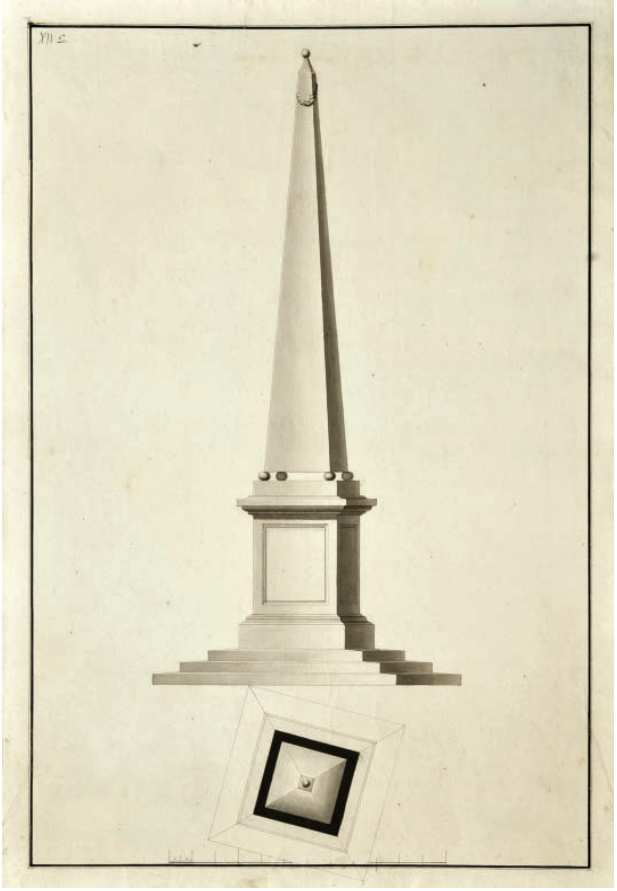

9 – Anonym, **návrh obelisku pro pernštejnskou zahradu**, 1805. Státní hrad Pernštejn

vychází z širší interpretace mentality aristokracie pozdního osvícenství na Moravě, vymezil náměty Schweiglových kreseb jako *Ignác Schröffl z Mannsbergu, Alegorie zemědělství, Alegorie pokroků na Moravě.*[42] S největší pravděpodobností jsou reliéfy ilustracemi k latinskému dedikačnímu nápisu, který se vine po obvodu krycí desky soklu: *Zesnulému příteli, všemi oblíbenému, – vynikajícímu občanu zasloužilému o vlast, – pánu k poddaným nejlaskavějšímu, – mravnému, milému a drahému*.[43] [*obr. 10*]

Sochař Ondřej Schweigl navrhl pro pernštejnský park v roce 1807 ještě kenotaf v podobě stély evokující antické náhrobky.[44] [*obr. 11*] Tento symbolický náhrobek podle dnes již nedochovaného latinského nápisu na portálu dedikovala Valburga Čejková z Olbramovic svému předčasně zemřelému manželovi Františku Schröffelovi (1773–1806). Sousoší truchlící ženské postavy doprovázené dvěma dětmi stojící před portálem – branou do podsvětí upomíná na Schröffelovu vdovu a její dcery Josefínu a Antonii. Památník byl zakomponován do přírodního skalnatého převisu v nejodlehlejší části parku. Jeho umístění bylo zcela v intencích dobové sentimentální estetiky; teorie zahradního umění a vzorníky doporučovaly takové přírodní aranžmá pro sochařskou stafáž: *„wo die Natur ihre Ausführung vorarbeitete, eine herrliche Wirkung thun.“*[45] Nejnověji byla také se Schweiglovým autorstvím spojena kresba dochovaná v pernštejnských sbírkách, která představuje návrh vodní kaskády se sochou Neptuna.[46] [*obr. 7*] Původní projekt kaskády byl zřejmě při realizaci redukován, jak naznačují fragmenty dochované v terénu a torzo rybí hlavy. „Učený umělec“ Ondřej Schweigl, který se podílel na obdobné sochařské stafáži při nových parkových realizacích na Moravě, jako byly Buchlovice (1794–1797) a Veselí nad Moravou (1790–1800), mohl být klíčovou osobností, která na Pernštejn mohla zprostředkovat ideje módní sentimentální zahrady.[47] Právě v těchto parcích spatřoval ukázky nejpozoruhodnějších soudobých uměleckých děl, ve kterých došlo k syntéze všech uměleckých druhů v nových podmínkách.[48]

Dalším umělcem, který je doložen při realizaci architektonické stafáže pernštejnského parku, je brněnský malíř Ignác Mayer ml. (1763–1842), kterému bylo zaplaceno v roce 1805 za nátěr pernštejnského obelisku.[49] Ostatně to nebylo poprvé, kdy se tento malíř setkal na jedné zakázce se sochařem Ondřejem Schweiglem. V buchlovickém parku natíral roku 1795 Schweiglovy sochy antických bohů, jejichž objednavatelkou byla Marie Eleonora Petřwaldská.[50] V buchlovickém zámku se současně podílel i na úpravách interiérů, kde dekoroval nově zřízené pokoje pro Marii

10 – Ondřej Schweigl, **návrh reliéfu pro obelisk pernštejnského parku**, 1805. Brno, Moravská galerie

11 – Ondřej Schweigl, **návrh kenotafu barona Františka Schröffela**, 1807. Brno, Moravská galerie

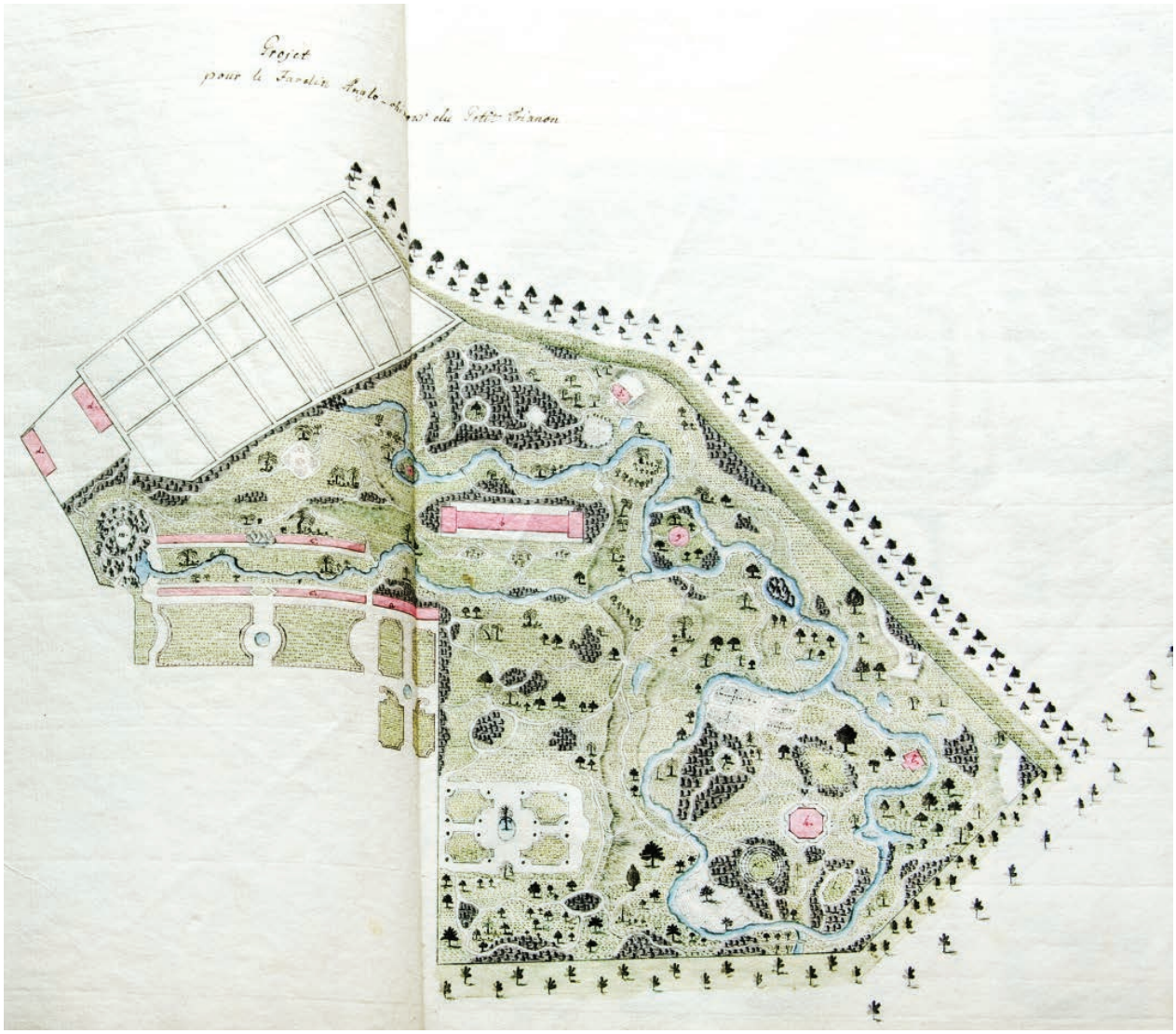

12 – Anonym, ***Projet pour le Jardin Anglo-chinois du Petit Trianon***, konec 18. století – podle George Louise Le Rouge, *Detail des nouveaux jardins a la mode,* 1777. Státní hrad Pernštejn

Eleonoru Petřwaldskou („*Parade Zimmer*", „*Welische Cabinett*" a „*Schlaf Zimmer*"). Ondřej Schweigl a Ignác Mayer ml. spolupracovali již v osmdesátých letech 18. století v brněnském Belcrediovském paláci.[51] Nepřekvapí ani skutečnost, že Ignác Mayer ml. přiložil ke své žádosti o udělení měšťanského práva v Brně právě Schweiglův doporučující list (1788).[52] Je nasnadě, že tento malíř vedle natěračských prací realizoval i výzdobu interiérů pernštejnských zahradních staveb jako právě čínského pavilonu, lázní, poustevny a patrně i vstupního schodiště.[53] [*obr. 6*] Tento malíř se vyrovnával se stejnou úlohou v osmdesátých letech, kdy dekoroval interiéry zahradního letohrádku pro Marii Antonii Blümegenovou na tehdejším brněnském předměstí.[54]

Interiérová dekorace jako jediná dochovaná v čínském pavilonu na Pernštejně byla pojata jako iluzivní otevřený prostor s průhledy do parkové krajiny, které dominují exotické stromy a pestrá vegetace, mezi níž poletují pestrobarevní cizokrajní ptáci. Námět této malované výzdoby byl typický pro interiéry zahradních sálů a kasin a vychází z dekorativních děl, kterými v habsburské monarchii v šedesátých a sedmdesátých letech 18. století proslul vídeňský malíř Johann Wenzel Bergl (1718–1789). K objednavatelům těchto iluzívních exotických krajin patřil císařský dvůr (zahradní sály v Schönnbrunu, Hofburg), církevní hodnostáři (letní sídlo vídeňského biskupa v Ober-St. Veit, zahradní pavilon v klášteře Melk, Pielach).[55] Komornější varianta berglovských dekorací s exotickými motivy a otevřenými průhledy do parkové krajiny se dochovala v zahradním kasinu Antonína Arnošta Mittrowského na bývalém brněnském předměstí (dnešní tzv. letohrádek Mitrovský).[56]

Ignác Schröffel začlenil pozůstatky barokní stockhammerovské okrasné zahrady do krajinářského parku, který nechal rozvinout po celém jižním úbočí hradního kopce, kde příroda zcela převážila nad architekturou. Přírodní partie byly protkány sítí stoupajících a klesajících cestiček s kamennými schodišti, odpočívadly a vyhlídkami, při jejichž komponování se využil členitý terén. Pernštejnská zahrada patřila k tomu typu parkových komplexů, které dobový slovník označoval jako „anglické" či podle „moderního a nového vkusu". Tyto módní parky začaly být na Moravě zakládány na konci 18. století.[57] Jejich inspirací nebyl přímo anglický přírodně krajinářský park, ale tzv. anglo-čínské nebo sentimentální zahrady („*jardin anglo-chinois*" zakládané ve druhé polovině 18. století ve francouzském prostředí).[58] Spojovaly pozůstatky barokních formálních partií s prvky přírodního parku, do kterého bylo rozmísťováno umělé architektonické vybavení – „*fabriques*". Tyto drobné stavby podle požadavků dobového sentimentalismu vzbuzovaly u návštěvníka náležitá citová pohnutí a myšlenky.

Současně pernštejnský park mohl splňovat požadavky, které kladl v rousseauovských intencích na výchovu dítěte jeden z moravských osvícenců hrabě Jan Nepomuk Mittrowský, který doporučoval tělesný pohyb, ke kterému vedle gymnastického cvičení také náležely zahradní práce a procházky do přírody, která je poučnou školou. Stejně tak přírodní park mohl nabídnout vhodné prostředky ke gymnastickým cvikům, ke kterým patřily například skoky, které podle Mittrowského bylo možné provozovat kdykoliv v průběhu roku přes potoky a příkopy; v parku bylo možné se také věnovat střelbě, která slouží nejen ke cvičení míření, ale i k posilování svalstva.[59] S obdobnými záměry, které spojují gymnastická cvičení s parkem a účelem zahradních staveb, se setkáme i v soudobém vzorníkovém časopisu zahradního umění *Ideen Magazin*: „*Clima, veränderte Lebensart und Sitten haben jene gymnastischen Uebungen und die dazu gehörigen Gebäude und Verziehrungen längst aus unsern Gärten und Lustplätzen verbannet.* [...] *Nur eine gymnastische Uebung hat sich in unsern nördlichen Climaten in verschiedenen Abänderungen, aber der Hauptsache nach doch ziemlich gleich erhalten, das Kegelspiel.*"

Terasově upravené plochy v západní části svahu s geometrickým osovým rozvrhem, z nějž se dochovaly základní architektonické prvky: nika – Růžový vrch – bazén – lázně – kaskáda – rybník, působí jako relikt francouzského typu parku začátku 18. století. Hypoteticky můžeme předpokládat, že základní rozčlenění mohlo být součástí parkové koncepce, kterou inicioval již rytíř František Stockhammer inspirován formálními francouzskými zahradami, jejichž modelovou kompozici mohl nabídnout traktát Antoina Josepha Dezalliera d'Argenville. Současně tento spis byl překvapivě ještě aktuální na začátku 19. století, jak dokládá kresba dochovaná v pernštejnských sbírkách, která představuje kopii Dezallierova projektu parku o výměře šesti jiter.[60] Tento formálně upravený parter osové dispozice, odvozené od hlavní budovy, by byl slovníkem Dezallierova spisu charakterizován jako „*noble simplicite*" – ušlechtilá jednoduchost.

V architektonickém vybavení pernštejnského parku se projevily téměř všechny motivy, které jsou příznačné pro repertoár sentimentální zahrady konce 18. století a které doporučovaly soudobé teorie zahradního umění, jako například jejich klíčový propagátor Christian Cay Lorenz Hirschfeld (1742–1792) ve spisu *Teorie der Gartenkunst* (1779–1795), nebo zahradnické vzorníkové časopisy, jako *Ideen Magazin* Johanna Gottfrieda Grohmanna (1763–1805) či *Magazin für Leute des guten Geschmacks*, vydávané od konce 18. do začátku 19. století v Lipsku.[61] Není překvapující, že právě výtisky *Ideen Magazinu* se dochovaly v pernštejnské knihovně. V pernštejnském parku nacházíme architektonickou stafáž, jejíž analogické typy najdeme ve všech parcích zakládaných ve druhé polovině 18. století v habsburských dědičných zemích, a to kenotaf, vodní hladinu a hříčku, exotismy, představené čínským pavilonem, chinoiserními motivy vitrají a nábytku, památník kultu přírody, zastoupený eremitáží doplněnou figurou poustevníka a zahradním objektem ve tvaru hranice dříví, prvek hry prezentovaný loveckou atrakcí a kuželníkem.[62] Pozoruhodná ukázka schröffelovského zájmu o módní zakládání anglických zahrad se dochovala v pernštejnské knihovně – rukopis se svázanými kresbami půdorysů a architektonických motivů z různých parků (před 1798).[63] Kresby reflektují nejstarší příklady anglických krajinných parků jako zahradu lorda Burlingtona v Chiswicku, Kew Garden a Wanstead. Autor zaznamenal také francouzskou variantu anglo-čínských zahrad v čele se zahradním komplexem Marie Antoinetty v Malém Trianonu. [*obr. 12*] Nechybí zde ani příklady slavných parků v Německu (Postupim, Výmar, Hannover) a v Čechách (Krásný Dvůr). Kresby se mohly opírat o grafické listy a ilustrace v soudobých tištěných vzornících a teoretických spisech o zahradním umění, které v poslední třetině 18. století hojně vycházely. Předlohou k četným kresbám rukopisu bylo dílo dokumentující „*jardin anglo-chinois*" v Anglii, Francii, Německu a Itálii od kartografa a architekta George-Louise Le Rouge, vydávané od roku 1775 v Paříži. Některé z kreseb se opírají o ilustrace *Taschenbuch für Gartenfreunde*, který publikoval Christian Cay Lorenz Hirschfeld. Výjimku představují motivy z parku Jana Rudolfa Černína v Krásném Dvoře, k nimž nejsou známa soudobá vyobrazení a které autor rukopisu zřejmě znal z autopsie.

Rozvrh pernštejnského parku i podoba většiny jeho objektů ze schröffelovského období se udržela nejméně do konce 19. století. Okruh architektonické stafáže patrně před polovinou 19. století rozšířil dodnes zachovaný haltýř – dřevěná stavba nad nádrží, která sloužila jako sádky. Stavební aktivity Viléma i Vladimíra Mittrowského se v parku soustředily na užitné stavby, ty pak uzavírá na začátku sedmdesátých let 19. století projekt na rekonstrukci vyhořelého skleníku od vrchnostenského architekta Mittrowských Franze Schlepse (1813–1872).[64]

Původ snímků – Photographic Credits: 1–9, 12: Národní památkový ústav, ú. o. p. v Brně; 10, 11: Moravská galerie v Brně

Poznámky:

[1] Studie vychází ze stavebněhistorického průzkumu Lenka Kalábová – Lenka Šabatová, *Zahrady a drobné zahradní architektury SH Pernštejn. Stavebněhistorický průzkum* (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně), Brno 2003, který přinesl důkladné monografické zpracování historie pernštejnských zahrad. Ze stavebněhistorického průzkumu a dosavadní literatury nekriticky vychází bakalářská práce Evy Šamánkové, *Historie zahrad hradu Pernštejna* (bakalářská práce), PedF MU, Brno 2008. Park na Pernštejně byl v minulosti předmětem dvou studií obnovy, které se opírají pouze o dosavadní literaturu, poznatky rozšířily především interpretací historického obrazového materiálu: Josef Němec – Dušan Riedl – Eduard Stach – Vladimír Uher, *Hrad Pernštejn – metodická studie regenerace zeleně a přírody areálu*, SÚRPMO, Brno 1964. – Helena Finsterlová, *Obnova historické zeleně v areálu státního hradu Pernštejn,* Projekce zahradní, krajinná a GIS, s. r. o., Brno 1999. Posledním z pokusů o komplexní interpretaci, která reflektuje nová archivní zjištění, je monografie o hradu Pernštejn: Lenka Kalábová – Michal Konečný – Eva Škrabalová – Zdeněk Jakub Škrabal, *Hrad Pernštejn*, Kroměříž 2015, s. 189–219. – Lenka Kalábová, Park hradu Pernštejna, in: Michal Konečný (ed.), *Vitruvius Moravicus. Neoklasicistní aristokratická architektura na Moravě a ve Slezsku po roce 1800*, Kroměříž 2015, s. 57–69.

[2] Gregor Wolny, *Die Margrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert* II, Brünn 1837, s. 288, 290, 305.

[3] Wolny (pozn. 2), s. 288.

[4] Wolny (pozn. 2), s. 305.

[5] Franz Alexander Heber, *Mährens Burgen und ihre Sagen*, Prag 1848, s. 7.

[6] A. [August Ottmar] Essenwein, Das Schloss Pernstein in Mähren, *Mittheilungen der K. K. Central-Commision* VII, 1862, s. 216.

[7] August Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung* III, Wien 1904, s. 764. – Srov. také Prokopovy monografie o hradu Pernštejn: *Die Burg Pernstein in Mähren*, Brünn 1888, s. 4. – *Die Burg Pernstein und die Kirchen in Doubrawnik und Vorkloster,* Brünn 1889.

[8] Jan Tenora, *Vlastivěda moravská. II. Místopis. Bystřický (n. p.) okres*, Brno 1907, s. 173.

[9] Zdeněk Kudělka, Státní hrad Pernštejn, in: *Pernštejn. Státní hrad a okolí*, Praha 1954[1], s. 12. – Zdeněk Kříž – Dušan Riedl – Jan Sedlák, *Významné parky Jihomoravského kraje*, Brno 1978, s. 554. – dr [Dušan Riedl], heslo Pernštejn (Žďár nad Sázavou) – hradní zahrady, in: Božena Pacáková-Hošťálková – Jaroslav Petrů – Dušan Riedl – Antonín Marián Svoboda, *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1999, s. 261–262. – Dagmar Fetterová, Obelisky v krajině a parcích na Moravě V, *Zahrada – park – krajina* 9, 1999, č. 5, s. 12–13. – Eadem, Zelený areál státního hradu Pernštejna, *Zprávy Státního památkového ústavu v Brně* 4, 2000, s. 156. – Eadem, Pernštejnský zelený areál, *Zahrada – park – krajina* 11, 2001, č. 1, s. 20.

[10] Miroslav Plaček, Hrad, in: Bohumil Samek (ed.), *Pernštejn, středověký hrad na jižní Moravě*, Brno 1996, s. 19. – Idem, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha 2001, s. 476. – Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska* II, Praha 1999, s. 655.

[11] Tomáš Jeřábek, Hrad Pernštejn v barokním období, *Zprávy Státního památkového ústavu v Brně* 4, 2000, s. 54.

[12] Např. Miloš Stehlík, *Statní hrad Pernštejn*. Brno 1966. – Idem, Hrad Pernštejn a jeho instalace, in: *Památková péče 1945–1970*, Praha 1973, s. 149. – Idem, *Pernštejn. Státní hrad*, Brno 1976. – Jiří Kroupa, *„Lieu de plaisance" a barokní Morava. Pronikání a vliv francouzské kultury v architektuře 18. století na Moravě a ve střední Evropě* (habilitační práce MU FF), Brno 1993–1994. s. 315–317. – Idem, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*, Brno 2006 (druhé, rozšířené a upravené vydání; 1. vydání Kroměříž – Brno 1987).

[13] K interpretaci vedut hradu Pernštejna viz: Bohumil Samek, Pernštejn očima malířů, in: *Pernštejn, středověký hrad na Moravě,* Brno 1996, s. 59–68. Viz např. pozdně barokní kopie veduty z roku 1557, Státní hrad Pernštejn (dále jen SH Pernštejn), inv. č. PE 5188 a od Franze Adolfa Feilhammmera (1817–1888) z roku 1867, SH Pernštejn, inv. č. PE 1782.

[14] Ch. F. Moser von Filseck, *Situační plán hradu Pernštejn,* kolem roku 1705, Sammlung Nicolai, Topographie des villes et fortresses, Würtembergische Landesbibliothek Stuttgart. – *Situační plán hradu Pernštejna,* okolo 1710, Nürnberg, Staatsarchiv, Reichstadt Nürnberg.

[15] Zahrada na terasách pod tzv. Hodinovou věží je archivně doložena až k roku 1806. – Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA Brno), fond C 9/ sign. 13 Moravskoslezské zemské právo, sign. 745: *Popis vrchnostenských budov po smrti Františka Schröffela*. V této zahradě se k roku 1817 nacházel malý zahradní pavilon (*Lusthaus*), který byl otevřen dvěma dvoukřídlými dveřmi a dvěma okny krytými žaluziovými okenicemi (MZA Brno, fond F 78 Velkostatek Pernštejn, kart. 114: *Herrschaft Pernstein. Wiertschafts Inventarium. Für das Jahr 1817*.). S popisem inventáře koresponduje i stav zachycený na indikační skice Pernštejna (1826), kde v ose terasy za vnějším opevněním je v horní části zakreslena neurčitá drobná stavba.

[16] MZA Brno, fond C 2 Tribunál – pozůstalosti, sign. L 11: *Pozůstalostní inventář bludovského panství po smrti Kryštofa Pavla z Liechtensteinu-Castelkornu,* 1649. – MZA Brno, fond C 2, sign. L 9: *Inventář předmětů zahradníka*, 1685.

[17] Wolny (pozn. 2), s. 290.

[18] MZA Brno, fond C 2, sign. S 98: *Pozůstalost po Františku Stockhammerovi*, testament dat. 8. listopadu 1720.

[19] První vojenské mapování, přístupné z http://oldmaps.geolab.cz , Morava, list 35.

[20] MZA Brno, fond C 2, sign. S 160: *Pozůstalostní inventář hradu Pernštejna sepsaný po smrti Františka Pavla Stockhammera,* 1741.

[21] Hanno Walter Kruft, *Dejiny teórie architektúry*, Bratislava 1993, s. 280–281. K Dezallierovi d´Argenville srov. Ingrid Dennerlein, *Die Gartenkunst der Régence und des Rokoko in Frankreich,* Worms 1981. – Florian Fiedler, Dezailler d'Argenville und seine Bedeutung für die Gartendenkmalpflege, in: Florian Fiedler (ed.), *Die Gartenkunst des Barock, Hefte des Deutschen National komitees* 28, 1998, s. 158–168. Tento traktát získal například do své knihovny olomoucký biskup Wolfgang Hannibal Schrattenbach (Ondřej Zatloukal, *Et in Arcadia ego. Historické zahrady Kroměříže/Historical Gardens at Kroměříž*, Olomouc 2004, s. 54.); byl také součástí jaroměřické knihovny hraběte Jana Adama Questenberga (1678–1752); viz MZA Brno, fond C 2, sign. Q 6: *Pozůstalostní inventář zámku Jaroměřice nad Rokytnou,* 1752. Srov. Alois Plichta, Historické základy jaroměřického baroka, in: Alois Plichta (ed.), *O životě a umění. Listy z jaroměřické kroniky 1700 –1752,* Jaroměřice n. R. – Brno 1974, s. 344.

[22] Jan Janák, Moravský merkantilista a osvícenec Ignác sv. p. Schröffel z Mannsberku, in: Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (edd.), *Ad vitam et honorem Jaroslao Mezník. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám,* Brno 2003, s. 779–784. – Kroupa, *Alchymie štěstí* (pozn. 12), s. 50, 56.

[23] MZA Brno, fond G 147 Rodinný archiv Mitrovských Dolní Rožínka, kart. 61, inv. č. 380. *Účty ke koupím Pernštejna a domu na náměstí Svobody* (1788–1799). – MZA Brno, fond F 22 Ústřední správa Mitrovských Dolní Rožínka, kart. 642 (V A). *Kupní smlouva mezi Stockhammerskými pozůstalými a Ignácem Schröffelem,* 9. listopadu 1798.

[24] Dům zahradníka se nacházel v údolí Nedvědičky; viz MZA Brno, fond F 78, kart. 10. Alois Gerlich současně navrhl půdorys hospodářského domu na baště a dvora s chlévem pro krávy; dále přestavbu staré palírny.

[25] MZA Brno, fond F 78, kart. 22: *Hrad a zahrada, stavební záležitosti a stavební účty 1802–1817*, *1819.* V roce 1802 František Rosy, Karel Rosy, Filip Klop, kameníci z Nedvědice dodali dlažbu pro čínský pavilon.

[26] Merkwürdige Gärten in Mähren und Schlesien, *Patriotisches Tageblatt* 1804, s. 74–76. Viz Kroupa, *Alchymie štěstí* (pozn. 12), s. 204.

[27] J** de [Karel Josef Jurende], Mährens uralte, zum Theil noch bewöhnte Ritterburgen und Bergschlösser, *Moravia* 1815, 13. 2., s. 97.

[28] Franz Strüff, *Pohled na hrad Pernštejn od západu,* 1806, akvarel, kvaš, papír, SH Pernštejn, inv. č. PE 1959 (svoz Dolní Rožínka); Franz Richter (1774–

1860), *Pohled na hrad Pernštejn od západu*, 1817, akvarel, papír, SH Pernštejn, inv. č. PE 207; Adolf Bedřich Kunike (1777–1838), *Pohled na Pernštejn od západu,* litografie, papír, SH Pernštejn, inv. č. PE 215.

29 MZA Brno, fond D 9 Indikační skici, zn. 1644, kart. 395.

30 MZA Brno, fond F 78, kart. 74, fol. 85–96: *Inventarium. Über die auf der Herrschaft Pernstein in dem Obrigkeitlichen eigenen Garten befindliche Mobilien, Gerätschaften, und verschiedene Nutz- und Uinutzbare Aus- und Innländische Baumstäme, sowohl auch Aus- und Innländische Nutz- und Uinutzbare Gewächsen, Gesträuchern, Blumenstöcken bestehend. Mit 23te November 1806 verfast.*

31 MZA Brno, fond C 9/ sign. 13, sign. 745: *Popis panství Pernštejn po smrti Františka Schröffela*, dat. 2. srpna 1806.

32 V pernštejnských sbírkách se dochovala kresba s půdorysem, který odpovídá parkové partii kolem obelisku v pernštejnském parku: terasa upravená do elipsového tvaru, svah je z horní strany vyztužen zdí, je přístupná dvojicí schodišť posazených proti sobě. Ve středu křížení cest je zachycen památník, zřejmě obelisk na kruhové základně.

33 Při nedávném archeologickém a geofyzikálním průzkumu byl zjištěn v rovinaté části údolí vodní příkop, včetně fragmentů mostků, dále ve východní části jezírko (ARCHAIA, Brno 2016).

34 Pozůstatky sklepa a obvodových zdí poustevny se nacházejí v západní části parku, na úpatí hradního kopce.

35 Tento zahradní pavilon je zmiňován ještě v roce 1964 jako paví pavilon.

36 MZA Brno, fond F 78, kart. 74.

37 Schweiglovy návrhy reliéfů jsou uloženy v Moravské galerii v Brně, inv. č. B 1325, B 1326, B 1327 a B 1328. Bez zajímavosti není papírová podložka těchto kreseb Ondřeje Schweigla; pro jednu z nich byl totiž použit papír z nedaleké papírny rodiny Tauberů v Doubravníku. V pernštejnské sbírce je uložena také trojice anonymních kreseb architektonické části obelisku bez reliéfů. Dvě představují variantní zakreslení kenotafu, které odpovídá dochované realizaci. Jedna monochromně lavírovaná verze zobrazuje pohled a půdorys; druhá alternativa je kolorovaná a zachycuje obelisk v přírodním rámci; SH Pernštejn, inv. č. PE 2418, PE 2419, PE 2420.

38 Johann Petr Cerroni, *Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren und österreichischen Schlesien*, MZA Brno, fond G 12, I/32 , fol. 133.

39 Karel F. Krejčí, Práce O. Schweigla v zahradě pod hradem Pernštýnem, *Od Horácka k Podyjí* VII, 1931, s. 345.

40 Karel F. Krejčí, *Ondřej Schweigl na Tišnovsku*, Tišnov 1936, s. 5.

41 Viz Jaroslav Kačer – Jitka Sedlářová, *Moravské malířství první poloviny 19. století* (kat. výst.), Brno – Kroměříž 1980, s. 45, č. kat. 106, 107. – Miloš Stehlík, Sochařské kresby Josefa Winterhaldera staršího a Ondřeje Schweigla, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, F 30–31, 1986–1987, s. 80. – Idem, *Barok v soše*, Brno 2006, s. 158–159.

42 Jiří Kroupa, *Rakouská a moravská kresba 18. století,* Brno 1985, č. kat. 86–88. Srov. dále např. Tomáš Jeřábek, který reliéfy interpretuje jako: „*Zisk hradu Pernštejna, rodina I. Schröffla, veřejná činnost v zemské správě, památka I. Schröffla*"; viz Tomáš Jeřábek, Historismus a 19. století v pernštejnské architektuře před Augustem Prokopem, *Zprávy Státního památkového ústavu v Brně* 4, 2000, s. 82.

43 Děkuji za podnětné upozornění doc. Mgr. Pavlu Suchánkovi, Ph.D.

44 Moravská galerie v Brně, inv. č. B 1329. Realizace návrhu byla schválena přísedícím moravského zemského sněmu Ludvíkem Könnigsbrunnem 13. května 1807; srov. Roman Prahl a kolektiv, *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*, Praha 2004, s. 239, obr. 321, s. 269.

45 *Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern,* 1797, Heft 13, Tab. VIII.

46 Tomáš Valeš, „Zu allen diesen kirchen arbeiten hat er zugleich auch die Riße verfertigt ..." Brněnský sochař Ondřej Schweigl (1735–1812) jako kreslíř, dekoratér a architekt, *Opuscula Historiae Artium* 62, 2013, s. 131, 133.

47 Kroupa, *Alchymie štěstí* (pozn. 12), s. 204–205. – Tomáš Valeš, Zámek Veselí nad Moravou, in: Konečný (pozn. 1), s. 336.

48 Kroupa, *Alchymie štěstí* (pozn. 12), s. 201. Sochař Ondřej Schweigl pro pernštejnský park navrhl zřejmě veškeré sochařské vybavení, které bylo také z větší části realizováno přímo jeho dílnou. Kromě sochařských částí obou kenotafů lze soubor dochovaných Schweiglových soch nově rozšířit o figuru trpaslíka, která se původně nacházela v bažantnici, dvě postavy atlantů a hypoteticky i některá z dalších, fragmentálně dochovaných děl.

49 MZA Brno, fond F 78, kart. 22. Srov. Lenka Kalábová, *Nástěnná a dekorativní malba konce 18. století. „Sentimentální pouť osvícenského diváka"* (diplomová práce), FF MU, Brno 2000, s. 175–176.

50 MZA Brno, fond G 138 Rodinný archiv Berchtoldů Buchlov, kart. 26. Viz Jiří Kroupa, Problém Buchlovice, *Opuscula historiae atrium*, F 41, 1997, s. 31–48.

51 Jiří Kroupa, Umělecká výzdoba brněnského salonu na konci 18. století, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, F 34–36, 1990–1992, s. 207–210.

52 Lenka Kalábová, Malíři a dekoratéři v Brně kolem roku 1800. Příspěvky ke slovníku umělců, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* F 44, 2000, s. 67.

53 Nedávné restaurátorské průzkumy potvrdily nástěnné dekorativní malby v poustevně a také motivy exotické vegetace obdobné čínskému pavilonu překvapivě také ve vstupním schodišti do parku.

54 Archiv města Brna, fond A 1/12, kr. 566, inv. č. 4714.

55 K Berglovým dekorativním malbám s exotickými motivy: Eva Börsch-Supan, *Garten-, Landschafts- und Paradieses- Motive im Innenraum. Eine ikonographische Untersuchung*, Berlin 1967. – Antje Sernaclens de Grancy, Illusionistisch gemalte exotische Landschaftträume des späten 18. Jahrhunderts in Österreich, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* XLIV, 1990, s. 141–151. – Klara Garas, Barockbeitrage zu den Werken von Johann Wenzel Bergl, Franz Anton Palko und Anton Kern, in: Vít Vlnas – Tomáš Sekyrka (edd.), *Ars Baculum Vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury. K 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.*, Praha 1996, s. 243–249. – Karl Möseneder, in: Hellmunt Lorenz, *Barock* (Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, Band 4), München – London – New York 1999, s. 377–378, č. 133.

56 Eugen Dostál, *Umělecké památky Brna*, Praha 1928, s. 117. – Cecilie Hálová-Jahodová, *Stavební a umělecký vývoj města*, Brno 1947, s. 278. – Jan Bukovský, Rekonstrukce letohrádku Mitrovských na Starém Brně, *Památky a příroda* 1989, s. 1–10. – Jiří Kroupa, Letohrádek Mitrovských na Starém Brně, *Forum brunense* 1990, s. 197–204. – Kroupa, „*Lieu de plaisance*" (pozn. 12), s. 295.

57 Poprvé pernštejnský park v kontextu sentimentálních zahrad interpretoval Jiří Kroupa; viz Kroupa, *Alchymie štěstí* (pozn. 12), s. 171–172. – K tomuto typu zahrad na Moravě viz Jiří Kroupa; Umění mezi pohádkou a vědou (doba osvícenství na Moravě), in: *Kontexty českého a slovenského umenia*, Bratislava 1988, s. 188–195. – Kroupa „*Lieu de plaisance*" (pozn. 12), s. 306–318. – Idem, Úvod. Čechy 1780–1840, in: Taťána Petrasová – Helena Lorenzová (edd.), *Dějiny českého výtvarného umění 1780–1890,* III/1, Praha 2001, s. 21–22. – Kroupa, *Alchymie štěstí* (pozn. 12), s. 201–209. – Pavel Zatloukal, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2002, s. 39–66.

58 K tomuto typu parků viz Adrian von Buttlar, *Der Landschaftsgarten. Gartenkunst des Klassizismus und der Romantik*, Köln 1989. – Géza Hajós, *Romantische Gärten der Aufklärung. Englische Landschaftskultur des 18. Jahrhunderts in um Wien,* Wien – Köln 1989. – Martin Krummholz, *Buquoyské Nové Hrady. Počátky krajinných parků v Čechách*, Praha 2012.

59 MZA Brno, fond G 147, kart. 61, inv. č. 380, fol. 17–18.

60 Pero, kolorováno, papír 255 × 360 mm, SH Pernštejn inv. č. PE 2416. Kopie podle Antoina Josepha Dezalliera d'Argenville, *La Théorie et la pratique du jardinage*: „*Disposition générale d´un Jardin de six aerpents*", planche 2, fig. 2.

61 K oběma časopisům a jejich roli v německém prostředí kolem roku 1800 in: Jan Philipp Klaus, *Um 1800. Architekturtheorie und Architekturkritik in Deutschland zwischen 1790 und 1810*, Stuttgart – London 1997, s. 106–107, 121–122. O *Ideenmagazinu* jako předloze pro stavby v kroměřížském parku za arcibiskupa Antonína Theodora Colloredo-Waldsee viz Zatloukal (pozn. 21), s. 84.

62 Kroupa „*Lieu de plaisance*" (pozn. 12), s. 316. – Kroupa, *Alchymie štěstí* (pozn. 12), s. 204–205.

63 Knihovna SH Pernštejn, sign. J B 2, 2271. Na tento rukopis poprvé upozornil Jiří Kroupa ve vztahu k Janu Nepomukovi Mittrowskému; viz Kroupa, *Alchymie štěstí* (pozn. 12), s. 201.

64 MZA Brno, fond F 78, kart. 22: *Plán na rekonstrukci vyhořelého skleníku*

na Pernštejně, příčný řez Kalthausem a bytem strážného, boční pohled na vstup do Kalthausu, nárys a půdorys skleníku, asi 1870. Předběžný rozpočet na rekonstrukci vyhořelého skleníku na Pernštejně předložil architekt Franz Schleps k 24. červnu 1870. K činnosti Schlepsů ve službách Mittrowských viz Pavel Zatloukal, Pernštejn a August Prokop, *Zprávy Státního památkového ústavu v Brně* 4, 2000, s. 84–92. – Zatloukal (pozn. 57), s. 132, s. 364.

SUMMARY

"Art Wages a Difficult Battle with Nature Here"
On the History of Pernštejn Park

Lenka Kalábová

Most writings that deal with Pernštejn Park share some conclusions that are adhered to regardless of the reliability and origin of the source. Among the constants accepted not just by topographers in the 19th century are that a Renaissance ornamental garden was built on the grounds of Pernštejn Castle in connection with the building activity of Vratislav II of Pernštejn, the Magnificent (1530–1582), and that a baroque park was built when the castle was owned by knight Franz Stockhammer († 1721). At least until 1710 there was just a garden fulfilling the simple role of an orchard on the grounds of Pernštejn Castle, and orchards were a customary part of the Renaissance settlements of the nobility. It was only after the arrival of Franz Stockhammer that the ornamental and vegetable garden was set up, and in his testament Stockhammer described it as a place for his enjoyment. Some treatises on garden culture that were part of Stockhammer's library clarify the sources of inspiration for the baroque garden (Antoine Joseph Dezallier d'Argenville, Jean-Baptiste de La Quintinie, Louis Liger etc.). The most important period in the park's renovations came in the early 19th century, when the Pernštejn estate was the property of Baron Ignaz Schröffel of Mannsberk (1731–1805). A significant source on the Pernštejn Park in its most opulent period is an inventory from 1806 that includes a number of accessory/decorative structures, including furniture and cultivated plants (*Paraplui*, baths, casdades of water, a summer house, a structure imitating a woodpile, a bowling alley, a 'Schnekenhaus', a Chinese pavilion, greenhouses, etc.). The remains of the baroque Stochammer ornamental garden were integrated into the landscape park, which unfurled along the castle's entire southern hillside. A dominant feature in the natural park was an obelisk that was only built in 1805 after the death of the builder. Two years later a symbolic tombstone was added to this cenotaph and dedicated by Valburga Čejková of Olbramovice to her prematurely deceased husband Franz Josef Schröffel (1773–1806). Designs for both cenotaphs by Brno sculptor Andreas Schweigl (1735–1812) have survived. Schweigl was a key figure who may at Pernštejn have acted as an intermediary for the idea of creating a fashionable sentimental garden. Another artist who is documented as having worked on the decorative architecture in the Pernštejn Park is Brno painter Ignaz Mayer the Younger (1763–1842). The Pernštejn garden was the type of park complex that in the contemporary lexicon was referred to as an 'English park' or a park of 'modern and new taste'. These fashionable parks began to be created in Moravia in the late 18th century. They were not directly inspired by English natural landscape parks but by Anglo-Chinese or sentimental gardens (*jardin anglo-chinois*) that were being created in France in the second half of the 18th century. The architecture of Pernštejn Park reflected almost all the motifs that are typical of the repertoire of sentimental gardens and were recommended by contemporary theories of garden arts.

Figures: **1** – Franz Xaver Richter, **A view of Pernštejn Castle and park**, 1817. Pernštejn State Castle; **2** – Antoine Joseph Dezallier d´Argenville, **Design for a terraced garden**, *La Théorie et la pratique du jardinage*, 1709. National Heritage Institute, regional branch in Brno; **3** – **The grounds of Pernštejn Castle on a map from 1826**. Moravian Provincial Archive in Brno; **4** – **Shield on the entrance gate to the park with the coat of arms of Ignaz Schröffel of Mannsberk**, 1802. Pernštejn State Castle; **5** – **Chinese pavilion in Pernštejn park**. Pernštejn State Castle; **6** – Ignaz Mayer Jr., **Interior decorations of the Chinese pavilion**, after 1802. Pernštejn State Castle; 7 – Andreas Schweigl, **Design of the water cascade with a sculpture of Neptune**, circa 1800. Pernštejn State Castle; **8** – **Obelisk in Pernštejn park**. Pernštejn State Castle; **9** – Anonymous, **Design of a relief for the obelisk in Pernštejn park**, 1805. Pernštejn State Castle; **10** – Andreas Schweigl, **Design of a relief for the obelisk in Pernštejn park**, 1805. Moravian Gallery in Brno; **11** – Andreas Schweigl, **Design for the cenotaph of Baron Franz Schröffel**, 1807. Moravian Gallery in Brno; **12** – Anonymous, ***Projet pour le Jardin Anglo-chinois du Petit Trianon***, end of the 18th century – based on Georges Louis Le Rouge, *Detail des nouveaux jardins a la mode,* 1777. Pernštejn State Castle